

*А.О. Ткаченко, канд. іст. наук, доц., зав. кафедрою державно-правових дисциплін
ДВНЗ “Українська академія банківської справи Національного банку України”*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РЕОРГАНІЗАЦІЇ І ЛІКВІДАЦІЇ БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ У ПЕРІОД ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ В УКРАЇНІ (1917–1920 РР.)

У статті аналізується проблематика реорганізації і ліквідації банківських установ у період 1917-1920 рр. Досліджується правовий механізм реалізації зазначених процесів, проводиться полярність політико-правових підходів до місця і ролі банківських установ в умовах державотворення.

Ключові слова: банківська система і державотворення, реорганізація кредитної організації, кредитна система в умовах націоналізації, ліквідація банків.

Постановка проблеми саме у такому контексті зумовлена двома групами обставин: по-перше, спробами державно-політичних режимів на території України у 1917-1920 рр. реорганізувати існуючі банки з метою створення національних, центральних банківських установ, адаптувавши таким чином їх діяльність до потреб державотворення, суттєво при цьому реорганізувавши саму банківську діяльність; по-друге, спробами ліквідувати з моменту утвердження радянської влади банківські установи, знищивши при цьому й саму банківську діяльність. На той час була здійснена безпрецедентна у світовій історії спроба системної ліквідації банків, лейтмотивом якої були не економічні чинники, а негативне ставлення до банків і банківської діяльності. На основі зазначеного принципу відбувалось формування репресивного законодавства у банківській сфері. В обох випадках прийняті рішення ґрунтувались на політичних чинниках, які існують і в сучасних умовах.

Досліджувана проблема залишається достатньо актуальною з урахуванням правових чинників, особливо у визначенні організаційно-правових механізмів зазначеної процедури та шляхів її здійснення, адже шляхом реорганізації і перетворення у 1917-1920 рр. відбувалось формування національної банківської системи. Актуалізує проблематику й усвідомлення того, що банки були важливим фактором державотворення, одним із важливих інститутів у здійсненні фінансово-кредитних реформ.

Криза банківської системи в сучасних умовах очевидно вимагатиме вжиття спеціальних заходів щодо реорганізації банківських установ і стимулюватиме необхідність деталізації у низці заходів щодо правового забезпечення процедури їх ліквідації, що перетворює у розряд затребуваних досвід та уроки аналогічних процесів періоду 1917-1920 рр.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про відсутність історико-правових досліджень щодо реорганізації і ліквідації банків, що вказує на користь своєчасності обраного напрямку дослідження. Історіографія проблеми представлена окремими працями, у яких досліджуються окремі історичні періоди [15, с. 377–385]. Дотепер все ще відсутні комплексні історико-правові дослідження на зазначену тематику. Дослідники переважно констатують процес ліквідації банків періоду радянських УНР-УСРР і обходять проблему аналізу спроб реорганізації банків в умовах державотворення. Очевидним недоліком страждає й навчальна література, у якій як правило відсутній історико-правовий компонент проблеми. У тих виданнях, що її досліджують, матеріал викладається надто фрагментарно [7, с. 13–14].

Невирішеними раніше частинами проблеми все ще залишаються питання правового регулювання процесу реорганізації банківських установ, викликаного потребами державотворення, та особливостей їх ліквідації, здійсненої у період існування радянських УНР і УСРР.

Мета даного дослідження полягає у спробі здійснити історико-правове дослідження інститутів реорганізації і ліквідації банківських установ у ході широкомасштабних фінансово-кредитних реформ у діяльності державно-політичних режимів, що існували у 1917-1920 рр.

Виклад основного матеріалу. Сучасний період розвитку банківських установ вимагає дослідження процесу формування інституту реорганізації і ліквідації банків. Але якщо на сучасному етапі реорганізація є корисною передусім для банку, то у досліджуваній період вона стала важливою складовою формування ще й національної державності.

Банківська система була центральною ланкою господарського механізму ринкового типу. Кредитну систему України становили Держбанк і приватні комерційні банки (3 контори і 15 відділків Державного банку¹; 3 контори, 105 відділків і 22 агенції акціонерних комерційних банків; 60 установ міських громадських банків; 353 товариства взаємного кредиту); державні і приватні іпотечні банки (6 відділків Державного Дворянського Земельного банку; 5 відділків Державного Селянського Земельного банку; 7 установ акціонерних та інших земельних банків; 5 установ міських кредитних товариств); близько 5 тис. закладів дрібного кредиту [1, с. 131].

Процес створення і реорганізації банківських установ, незважаючи на складну соціально-економічну і політичну ситуацію, у досліджуваній період не призупинявся. Так, із січня по липень 1917 р. у Росії було відкрито 7 банківських установ², але на території України не було жодного банку загальноросійського масштабу. У системі акціонерних комерційних банків було представлено лише три місцеві банки. Значна кількість місцевих провінційних банків була перетворена у філії столичних банків³.

Револьюційні події 1917 р. привнесли зміни як у державно-правові, так і фінансово-кредитні правовідносини. В Україні з'явилися унікальні можливості для банківської діяльності. Після націоналізації банківських установ у Росії центральні правління банків переїхали і розмістилися в місцевих (київських) банківських філіях [14, с. 44], які продовжували функціонувати. З осені 1918 р., з початком червоного терору і голоду в Росії, втікачі селилися в Києві, що також сприяло концентрації банківського бізнесу. На територію України були евакуйовані окремі відділення колишнього Російського банку, статус яких залишався неясним. Невизначеним залишався статус банківських установ, правління яких знаходились поза межами території України. З першочерговістю зазначеної групи завдань конкурувала інша, пов'язана з формуванням атрибутів державності, важливою складовою чого стала діяльність по створенню центрального банку. Одним із шляхів вирішення зазначеної проблеми була реорганізація банківських установ.

У законодавстві не було нормативного визначення поняття “реорганізація кредитної організації”. Проте аналіз цього явища дає підстави припустити, що при будь-якій інтерпретації це поняття містить момент переходу прав і обов'язків у порядку правонаступництва від кредитних організацій, залучених в реорганізацію, до знов створеної організації. Виходячи з юридичного змісту і наслідків реорганізації, вона передбачає припинення діяльності певних суб'єктів права і виникнення нових з відповідним обсягом прав та обов'язків [10, с. 292]. Щодо юридичної особи, нині законодавчо визначено п'ять форм реорганізації, з яких у досліджуваній період затребуваною виявилась реорганізація у формі перетворення. Однак перетворення, як

---

¹ У цілому Державний банк мав більше 100 відділень у т.ч. 10 тимчасових. У 1917 р. планувалось відкрити відділення у Львові. З цією метою розпочалась робота по перекладу тих частин австрійського законодавства, що стосувалась здійснення кредитних операцій. Див.: *Государственный банк и российская провинция. [Электронный ресурс]. – Режим доступу: // <http://ver.ru/bbl/histori/cbr2-2.html>. – Заголовок з екрану.*

² У січні 1917 р. були відкриті Східний банк, відділення Національного Сіті банку (США) у Петрограді, Нідерландський для російської торгівлі банк, Петроградський банк, у лотому – Російський комерційний банк, Золотопромисловий банк, у липні – Російський торговий і транспортний банк.

³ Так, зокрема, Петербурзький міжнародний банк мав 35 філій на території України і був зв'язаний з українською металургійною і кам'яновугільною галузями, Азовсько-Донський – 23 і контролював більшість підприємств цукрової промисловості України.

форма реорганізації, не була такою, як ми її розуміємо на сьогодні. Вона передбачала, що банк змінює свою мету, функції та перепідпорядкування органам влади.

Шляхом реорганізації здійснювала спроби створити центральну банківську установу держави Українська Центральна Рада (далі – УЦР). Спершу було визначено порядок створення Центрального банку України шляхом перетворення Київської контори Державного банку. Але 9 грудня 1917 р. Мала рада прийняла закон про утворення вже Українського державного банку. Створювався він шляхом перетворення Київської контори Державного банку в Український державний банк, який мав тимчасово керуватися старим статутом. Усі місцеві установи банку на території УНР ставали відділами новоствореного банку [13]. Отже, мова йшла про реорганізацію установ Державного банку Росії в установи Державного банку України. Першочерговим завданням стало зрівняти Київську контору Українського банку за статусом з Петроградською конторою Російського банку [17, арк. 88].

Шляхом реорганізації Дворянського і Селянського земельних банків було створено Український державний земельний банк. Законопроект про його утворення було прийнято Генеральним секретаріатом (далі – ГС) 2 грудня 1917 р. Невдовзі Мала Рада прийняла законопроект про ліквідацію Дворянського і скорочення операцій Селянського банків [13]. На відміну від РСФРР, де зазначені банки були ліквідовані, УЦР намагалась реформувати діяльність Селянського поземельного банку, обмеживши коло здійснюваних ним операцій, але все ж залишивши його у структурі банківських правовідносин. Таким чином, УЦР надавала перевагу розбудові банківських установ державної форми власності.

Реорганізація банківських установ існувала і в Українській Державі гетьмана П. Скоропадського. Шляхом реорганізації було засновано Державний земельний банк⁴. У доповідній записці кредитної канцелярії міністру фінансів від 20 травня 1918 р. зверталась увага на необхідність злиття відділень селянського і дворянського банків у один позастановий Державний земельний банк з пропозицією щодо сфери його компетенції. Проект Закону про заснування Державного земельного банку містив норму, яка відміняла відповідний Закон УЦР від 9 грудня 1917 р. Міністру фінансів у терміновому порядку давалось доручення розробити і подати на затвердження Статут банку і Положення про утворення у його складі особливих відділів для завідування справами відділень Дворянського і Селянського банків, що підлягали реорганізації [18, арк. 1–4]. 16 липня 1918 р. було ухвалено Статут банку, а 23 серпня – Закон про його затвердження. Згідно із законом скасовувалися 9 відділень Дворянського земельного і Селянського поземельного банків, завідування справами яких передавалось особливим відділам Державного земельного банку.

У 1918 р. в Українській державі, з посиланням на законодавство УЦР, обґрунтовувалась ідея створення особливої кредитної установи, яка б отримувала кошти шляхом випуску відсоткових паперів і надавала довгострокові позички на здійснення земельної меліорації. Мова йшла про створення Державного меліоративного банку. Цю ідею підтримала Міжвідомча нарада 24 квітня 1918 р., яка запропонувала реформувати місцеві відділення Селянського і Дворянського банків у Державний банк довгострокового меліоративного кредиту [16, арк. 63–66 зв.].

Проте подальші спроби щодо реорганізації банківської системи в умовах радянських УНР-УСРР були призупинені, адже більшовицька доктрина щодо банківської діяльності характеризувалась як вкрай негативна. Здається, марксистська методологія і більшовицька практика у банківській сфері все ж не були узгоджені. К. Маркс вважав, що банківська система за своєю організацією і централізацією “...представляет собой самое искусное и совершенное творение...”, а “...кредитная система послужит мощным рычагом во время

---

⁴ Особливу роль у його створенні відіграла спеціальна комісія Центрального Українського кооперативного комітету (Коопцентру) – комісія Земельного банку під головуванням Ф. Крижанівського. Головним завданням комісії стала розробка проекту заснування такого банку. Див.: Вітанович І. *Історія українського кооперативного руху* / І. Вітанович. – Нью-Йорк, 1964. – С. 213.

перехода от капиталистического способа производства к способу производства ассоциированного труда...”, розглядаючи її як елемент реорганізованої системи методом великого органічного перевороту у способі виробництва [9, с. 156–157].

В.І. Ленін, визначаючи партійну політику щодо банків, наголошував на необхідності їх націоналізації і перетворення у обліково-регулятивні установи: “...у єдиний апарат рахівництва й регулювання соціалістично організованого господарського життя всієї країни в цілому” [8, с. 207], що викликало неоднозначні підходи⁵. Незважаючи на очевидну невизначеність, вводилась державна монополія банківської справи. Націоналізовані банки зливались у загальнодержавний банк, у якому концентрувався весь грошовий обіг. Була ліквідована банківська діяльність, що привело до втрати одного із важливих механізмів економічного розвитку і поглибило економічну кризу 1917-1920 рр. Перетворення кредитної системи розпочалось із захоплення Державного банку 25 жовтня (7 листопада) 1917 р. та передачі його у власність держави. Декретом Ради Народних Комісарів (далі – РНК) 28 листопада (11 грудня) 1917 р. були скасовані державні земельні банки. Ліквідація справ у їх установах покладалась на Державний банк, а контроль за його здійсненням – на головного комісара банку. Ним були визначені підстави і порядок ліквідації банків, утворені ліквідаційні комісії. У відділення банків були призначені управляючі і комісари [19, арк. 38]. Декретом ВЦВК “Про націоналізацію банків” від 14 (27 грудня) 1917 р. були націоналізовані і злиті з Державним банком акціонерні комерційні банки [5, с. 225–231]. Правовий механізм їх ліквідації передбачав створення у кожному з них особливої ліквідаційної комісії у складі уповноваженого від НКФ, представників колишнього правління, бухгалтера і секретаря банку [20, арк. 15].

У січні 1918 р. Державний банк було перейменовано у Народний банк і розпочалось злиття його націоналізованими акціонерними банками у єдиний банк. У 1918 р. були ліквідовані іпотечні банки, товариства взаємного кредиту і міські банки. Постановою РНК 19 січня 1920 р. Народний банк був ліквідований, а його функції були передані кошторисно-касовим підвідділам при фінвідділах. До НКФ перейшли банківські операції, перелік яких було значно звужено: емісія грошей, розподіл грошових знаків, міжнародні розрахунки, кредитування промислової кооперації та деякі інші.

У 1920 р. реформа фінансових органів на території України шляхом ліквідації і реорганізації старих фінансових закладів була майже закінчена. У більшості губерній приватні акціонерні банки і товариства взаємного кредиту були ліквідовані. Проте ліквідація банків у зазначений період не торкнулась Правобережних губерній, а на іншій території була проведена в “економному” режимі, тобто за власний рахунок банків.

Діяльність земельних банків була призупинена, а їх архіви і земельні плани були передані Губземвідділам. Колишній Народний (державний) банк, казначейства, казенні палати й інші фінансові заклади були злиті й реорганізовані у єдині фінансові відділи Губвиконкомів.

З великою обережністю проводилась ліквідація усіх видів кредитної кооперації, яка так і не була завершена. І хоча розроблення інструкції про порядок ліквідації кредитної кооперації, за погодженням з Головним кооперативним комітетом, була доручена “Вукопспілці”, проте ліквідація Українського кооперативного банку здійснювалась за безпосереднім керівництвом і спостереженням фінансових органів.

Ліквідацію і реорганізацію банківських установ в Україні здійснювали два органи. Одним із них було Управління уповноваженого Народного комісаріату фінансів РСФРР на Україні. Це був один із об’єднаних комісаріатів, а його керівник на правах Народного комісара входив до складу РНК. Він був створений за погодженням з Всеукраїнським

---

⁵ Цитовані тези були написані В.І. Леніним на одній із нарад, яка відбулася у березні-квітні 1918 р., з керівними працівниками Народного комісаріату фінансів (далі – НКФ) і Державного банку. Із чотирьох представників, присутніх на нараді, при голосуванні резолюції двоє її підтримали, один був проти, а один утримався, вважаючи це практично нездійсненним.

Револьюційним Комітетом у січні 1919 р. на основі угоди між радянським урядом України і Росії від 1 червня 1919 р., яка була ратифікована IV Всеукраїнським З'їздом Рад. Іншим органом був Народний комісаріат фінансів з відповідними фінансовими відділами місцевих рад.

Організаційно-правове регулювання фінансово-кредитної і банківської діяльності здійснювало створене при НКФ Центральне бюджетно-розрахункове управління. Структурно воно складалося із відділів, особливе місце серед яких з позиції їх нормативно-правової діяльності належало двом – ліквідаційному і інспекторсько-інструкторському. При Управлінні Уповноваженого НКФ також було створено особливий інспекторсько-інструкторський відділ. Одним із його трьох підвідділів був підвідділ по ліквідації кредитних установ. Створювався він тимчасово, основним завданням його було спостереження за ліквідацією дореволюційних фінансових установ. Правовою основою реалізації поставленого завдання стала Інструкція про порядок ліквідації приватних акціонерних комерційних банків, міських громадських банків, банкірських контор та ін. Закон передбачав ліквідацію кредитних закладів за їх власний рахунок, з анулюванням і списанням у прибуток казни внесків буржуазії. Гарантії отримали інтереси вкладників, що належали до трудового класу.

Термін закінчення попередньої ліквідації колишніх приватних кредитних закладів визначено було 1 липня 1920 р. Однак, як звітував Уповноважений, процес ліквідації затягувався. Лише з серпня 1919 р. стали надходити в Управління перші баланси і звіти про ліквідацію.

Таким чином, здійснення реорганізації і ліквідації банківських установ на території України покладалось на два структурні підрозділи, які підпорядковувались одному центру – НКФ РСФРР. Більшість фінвідділів не виконали визначених законом завдань. У процесі ліквідації було допущено чимало грубих помилок. У 1920 р. ліквідація кредитних закладів не була закінчена. У грудні 1920 р. була видана нова директива, яка зобов'язувала закінчити реформу до 1 січня 1921 р. Характерно, що завершення реформи пов'язувалось із повним злиттям відділень Народного банку із фінансовими відділами [6, арк. 23]. Незважаючи на злиття відділень колишнього Народного банку, казначейств і ощадних кас з фінвідділами, жоден із губернських фінвідділів у 1920 р. не подав копій звіту по Нарбанку за 1919 р. і передаточний баланс на 1920 р. Незавершеність процесу ліквідації кредитних закладів, без сумніву, мала позитивне значення, якщо розглядати цю проблему у контексті непу.

Правове регулювання зазначених питань здійснювалось шляхом видання і поширення циркулярів, яких у досліджуваній період було видано близько 100, а також постанов, розпоряджень, інструкцій. Значна кількість нормативно-правової документації припадає на завершальний рік фінансової реформи, що свідчить про її недостатнє законодавче забезпечення. Нормативно-правова база того періоду мала директивно-розпорядчий характер. Зазначений метод був основним при здійсненні ліквідації рахунків установ Народного банку, призначенні комісарів у контори державних банків, припиненні нарахування відсотків та ін.

Ліквідаційний відділ трьома циркулярами у березні-квітні 1920 р. ліквідував усі активні операції шляхом ліквідації балансових рахунків по операціях з процентними паперами, вексельних рахунків усіх видів, що були на балансах установ [6, арк. 43–43 зв.]. У травні 1920 р. було поставлено завдання ліквідації залишків у частині пасивних операцій та позабалансових рахунків, що були на балансах контор і відділень Народного банку, а також

новостворених кошторисно-розрахункових і касових установ. Водночас, інспекторсько-інструкторський відділ констатував нерозуміння окремих аспектів фінансової реформи, вказував на неправильне трактування і вирішення низки питань у ході її проведення, наголошував на необхідності посилити роль губфінвідділів. Усі рахунки, що підлягали ліквідації,

рекомендовано було передати у губфінвідділи, у яких мала зосередитись уся справа по ліквідації рахунків колишніх закладів Народного банку в губерніях [6, арк. 60 зв.].

Ліквідаційний відділ НКФ 1 червня 1920 р. розіслав колишнім конторам і відділенням Народного банку і казначействам циркуляр, який містив розпорядження, згідно з яким перекази підлягали оплаті лише у межах радянської республіки. Відповідно до розпорядження Уповноваженого від 10 грудня 1920 р. з наступного року припинялося нарахування відсотків по усіх активних рахунках, що були на балансах колишніх приватних кредитних закладів, що ліквідовувались.

Незважаючи на проведені заходи, нормативно-правове регулювання проблем реорганізації і ліквідації банківських установ у досліджуваній період було далеко не оптимальним. Поширеним, зокрема, явищем було шахрайство з фінансовими ресурсами. Порушувався закон про єдність каси, згідно з яким фінансові органи були касами усіх радянських закладів, що мали витратити кошти у кошторисному порядку. Звісно, що такий порядок суттєво обмежував радянські заклади щодо трат ними державних коштів. Тому значна кількість закладів ігнорувала цей закон, тримала у своїх касах значні суми, безконтрольно витрачаючи їх на свої потреби. Малоєфективними виявилися спроби правової регламентації питань дисципліни, централізації, контролю, координації.

Невизначеними залишались правові механізми боротьби з відцентровими намаганнями фінвідділів, що не могло не вплинути і на порядок проведення реорганізації банківських установ. Правове регулювання їх діяльності виявилось малоєфективним, оскільки у ньому спостерігалось тенденційно відверте спрямування діяльності фінвідділів у бажаний для центру бік, що викликало опір організаційним планам центру.

Процвітав правовий нігілізм. На місцях постійно вимагали роз'яснень, але не отримували їх через нестачу фахівців і кустарні способи розмноження нормативно-правової документації. Схильність до самостійного, сепаратного вирішення нагальних проблем викликало незадоволення центру, який боровся із цим явищем шляхом видання нормативно-репресивного законодавства. Всупереч існуючому законодавству, поширеним явищем залишались безкредитні видатки, самовільне і безконтрольне розпорядження державними коштами.

Висновки. Якщо на сучасному етапі реорганізація банків впливає на якість та кількість суб'єктів фінансового ринку, то у досліджуваній період зазначений процес був важливою складовою державотворення. В умовах радянської правової системи інститут реорганізації банків не міг розвиватись у прогресивному напрямку. Формою реорганізації банків було приєднання – спершу до Народного банку, а потім – до складу фінансових відділів губернських виконавчих комітетів. На наш погляд, до 1920 р. відбувався процес реорганізації банків як юридичних осіб приватного права в юридичних осіб публічного права, після вказаного терміну реорганізація проходила виключно у формі приєднання одних юридичних осіб публічного права до інших юридичних осіб публічного права. У державі виявився відсутнім такий важливий сегмент економіки, яким у цивілізованому світі є банки і банківська діяльність. Негативний досвід реорганізації і ліквідації банківських установ свідчить, що стабільний розвиток економіки та соціальної сфери могла забезпечити держава, яка мала розвинену банківську систему.

У сучасних умовах досліджувана проблематика також вимагає всебічного правового забезпечення, адже з 24.06.92 по 01.07.2008 Національним банком України вилучено з Державного реєстру 125 банківських установ. На 01.07.2008 у стадії ліквідації перебувало 14 банків, на 01.02.2009 – 13 [11, 12]. Звертає на себе увагу той факт, що до кінця 1996 р. 18 з 32 банків було вилучено з реєстру на підставі перетворення їх на філії. З 1992 р. по 2006 р. 34 банківські установи було реорганізовано шляхом приєднання. В умовах фінансової кризи очікується збільшення кількості ліквідованих банків. Збільшуються й ризики, адже тенденція збільшення частки іноземних інвесторів у сукупному капіталі банку одним із можливих наслідків матиме приєднання вітчизняних банків зарубіжними,

як фактична ізоляція банківської системи України матиме тенденцію до монополізації українського ринку банківських послуг.

За будь-яких обставин слід законодавчо розширити відкритість діяльності банків, усвідомивши соціальну загрозу, яку несе надмірна конфіденційність інформації щодо їх діяльності. Це призводить до спекулятивних обороток і втрати громадського контролю за їх діяльністю. Історичний аналіз свідчить, що навіть у такий далеко не простий у всій його багатомірності досліджуваний період зберігався високий рівень відкритості у діяльності банків, які друкували у періодичній пресі звітність про свою діяльність, підпадали під громадський контроль, проводили відкриті збори акціонерів тощо.

Список літератури

1. Акуленко В. Кредитная система Украины в довоенное и дореволюционное время / В. Акуленко // *Хозяйство Украины*. – 1926. – № 10. – С. 127–140.
2. Гай-Нижник П. П. Український Державний банк: історія становлення. Документи і матеріали (1917-1918 рр.) / П. П. Гай-Нижник. – К. : ТзОВ “Цифра-друк”, 2007. – 340 с.
3. Ілляш М. М. Український Державний банк / М. М. Ілляш // *Енциклопедія банківської справи України* / ред. кол. В. С. Стельмах (голова) та ін. – К., 2001. – С. 509–510.
4. Комаринська З. Банківська система України періоду державності 1917-1920 рр.: становлення та реалії функціонування / З. Комаринська // *Вісник Національного банку України*. – 2002. – № 2. – С. 56–59.
5. Декреты Советской власти. Т. 1. – М. : Издательство политической литературы. 1957. – 626 с.
6. Державний архів Сумської області, ф. Р-4389, оп. 1, спр. 46. Копія декрета Совета Народных Комиссаров о расчетных операциях. Директивные указания, приказы, операции, циркуляры Черниговского губернского финансового отдела по организационным и финансовым вопросам (4 января – 21 декабря 1921 г.).
7. Карманов Є. В. Банківське право України : навчальний посібник / Є. В. Карманов. – Харків : Консум, 2000. – 464 с.
8. Ленін В. І. Тези банкової політики / В. І. Ленін // *Повне зібрання творів*. Т. 36. – К. : Видавництво політичної літератури України, 1973.
9. Маркс К. Капітал. Книга третя. Процес капіталістического виробництва, взятий в цілому / К. Маркс // *Маркс К. і Енгельс Ф. Соч.* изд. 2-е, Т. 25. Ч. II. – М. : Государственное издательство политической литературы, 1962.
10. Нагребельний В. П. Реорганізація / В. П. Нагребельний // *Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.* – К. : “Укр. енцикл.”, – Т. 5: П-С. 1998. – 2003. – 736 с.
11. Банки, вилучені з Державного реєстру банків України (24.06.1992 р. – 01.07.2008 р.) // *Вісник Національного банку України*. – 2008. – № 8. – С. 67-68.
12. Перелік банків України, які знаходяться на ліквідації за станом на 01.02.2009 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bank.gov.ua/Bank_supervision/List_liquid/2004_last.htm. – Заголовок з екрану.
13. Протоколи засідань Малої ради. 9 грудня 1917 р. // *Народна воля*. – 1917. – 12 грудня.
14. Революция на Украине. По мемуарам белых / под ред. Н. Н. Попова. – М.-Л., 1930. Репринтне видання. – К. : Политиздат Украины. – 430 с.
15. Ткаченко А. О. Проблеми ліквідації та реорганізації банківських установ радянськими органами влади у 1917-1920 рр. / А. О. Ткаченко // *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : збірник наукових праць*. Т. 10. – Суми : ВВП “Мрія-1” ЛТД, УАБС, 2004. – 385 с.
16. Центральний державний архів вищих органів державної влади і державного управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 2199, оп. 1, спр. 45. Записка о введении в круг деятельности Крестьянского поземельного банка новых операций по мелиоративному кредиту.
17. ЦДАВО України, ф. 2199, оп. 1, спр. 46. Доповідні записки та листування з Державним банком про перетворення Київської контори в Український Державний банк.
18. ЦДАВО України, ф. 2199, оп. 1, спр. 76. Доповідні записки, закон про заснування Державного земельного банку, статуту його та зразків свідоцтв з текстами витягів із статуту. 27 травня – 25 серпня 1918 р.
19. ЦДАВО України, ф. 4200, оп. 1, спр. 3. Об организации ликвидации комиссий, о ликвидации и реорганизации бывших государственных земельных банков и их отделений.
20. ЦДАВО України, ф. 4200, оп. 1, спр. 6. Циркуляры и инструкции Народного банка РСФСР и Всеукраинской комиссии по ликвидации Земельных банков, о подготовке и проведении ликвидации последних.

Summary

In article the problem of reorganization and liquidation of bank institutions in a period 1917-1920 is analyzed. The legal mechanism of realization of the noted processes is probed, polarity of political-lawful approaches in relation a place and vole of bank institutions in the conditions of creations of the state.

Отримано 15.03.2009